

**Unia Europejska
wobec Azji Centralnej**
– uwarunkowania regionalne
i międzynarodowe

Redakcja naukowa
prof. UAM dr hab. Radosław Fiedler
prof. UAM dr hab. Tadeusz Wallas

Wydawca FNCE

Poznań 2016

Recenzent wydawniczy
prof. WAT dr hab. Piotr Kwiatkiewicz

Redakcja naukowa
prof. UAM dr hab. Radosław Fiedler
prof. UAM dr hab. Tadeusz Wallas

Redakcja techniczna
dr Iwona Grzelczak-Miłoś

Projekt okładki
Anka Studio

Skład
Michał Krawczyk

Publikacja została przygotowana w ramach projektu finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki: „Unia Europejska wobec Azji Środkowej – uwarunkowania regionalne i międzynarodowe”
UMO-2014/15/B/HS5/01591

Wydrukowano w Polsce, na papierze wyprodukowanym przy wykorzystaniu surowców wtórnych.

© Copyright by FNCE, Poznań 2016

Wydawca Fundacja na rzecz Czystej Energii

ISBN 978-83-64541-21-6
Poznań 2016

Spis treści

Tadeusz Wallas Uwarunkowania regionalne i międzynarodowe w kontekście polityki Unii Europejskiej wobec Azji Centralnej.....	5
Tadeusz Bodio Geneza i ewolucja polityki Unii Europejskiej w państwach Azji Centralnej	13
Artur Pohl Bezpieczeństwo gazowe Unii Europejskiej a potencjał państw Azji Centralnej.....	45
Filip Kaczmarek Rezolucje Parlamentu Europejskiego dotyczące państw Azji Środkowej w latach 2004–2016	60
Ewelina Morawska Próba oceny działań Unii Europejskiej skierowanych do państw Azji Centralnej w ramach Programu INOGATE.....	76
Maciej Walkowski Między Chińską Republiką Ludową a Federacją Rosyjską. Dylematy rozwoju społeczno-ekonomicznego państw Azji Centralnej*	92
Łukasz Gacek Inicjatywa Nowego Jedwabnego Szlaku w polityce zagranicznej Chin wobec państw Azji Centralnej.....	118
Marek Rewizorski Unia Europejska i instytucje międzynarodowe wobec problemu zarządzania zasobami wodnymi w Azji Środkowej	134
Przemysław Osiewicz Udział państw Azji Centralnej w Szanghajskiej Organizacji Współpracy. Wnioski dla Unii Europejskiej.....	159
Jerzy Jaskiernia Organizacje międzynarodowe jako instrument oddziaływania na rozwój demokracji i ochronę praw człowieka w Azji Centralnej na przykładzie Republiki Kazachstanu ...	180
Karol Bieniek Znaczenie Azji Centralnej w kontekście zmiany paradygmatu tureckiej polityki zagranicznej w okresie rządów Partii Sprawiedliwości i Rozwoju	196

Robert Kmieciak	
Europejskie doświadczenia decentralizacyjne a perspektywy rozwoju samorządu terytorialnego w Kazachstanie.....	206
Radosław Fiedler	
Zewnętrzne i wewnętrzne czynniki niestabilności w Azji Centralnej	226
Jarosław Kardaś	
Federacja Rosyjska a procesy integracyjne na obszarze Azji Centralnej. Rola destabilizacyjna czy integrująca?*	244
Łukasz Stachowiak	
Państwa Azji Centralnej w rosyjskiej polityce reintegracyjnej.....	262
Piotr Baranowski	
Rewizja ładu w globalnym systemie międzynarodowym a polityka USA w Azji Środkowej	286
Joanna Rak	
Kultura przemocy politycznej w regionie Azji Centralnej jako wyzwanie badawcze	309
Natalia Gburzyńska	
Polityka kulturalna Federacji Rosyjskiej względem Republiki Kazachstanu.....	332
Magdalena Lorenc, Maksat Sulaimanov	
Polowania z ptakami łowczymi – na styku kultur i polityk kulturalnych Kirgistanu i Polski (część I)	344
Autorzy	359

Uwarunkowania regionalne i międzynarodowe w kontekście polityki Unii Europejskiej wobec Azji Centralnej

W 1991 roku państwa Azji Centralnej pojawiły się na mapie geopolitycznej świata dość niespodziewanie. Droga do niepodległości Kazachstanu, Kirgistanu, Uzbekistanu, Tadżykistanu oraz Turkmenistanu nie wiodła przez rewolucję, zamach stanu czy głęboki proces transformacji ustrojowej. Elity polityczne, które przez dekady funkcjonowały w ramach Związku Radzieckiego, znalazły się w nowych dla siebie realiach związanych z rządzeniem suwerennymi państwami.

O ile w Europie Środkowo-Wschodniej motorem przemian po 1989 roku była opozycja, która przejmując władzę, zdecydowała się na proces transformacji, o tyle w przypadku państw Azji Centralnej sytuacja okazała się zupełnie inna. W tym regionie widoczne były wówczas odmienne procesy, które zahamowały szeroko pojętą demokratyzację Kazachstanu, Kirgistanu, Uzbekistanu, Tadżykistanu oraz Turkmenistanu na najbliższych kilkanaście lat. Spoglądając na doświadczenia niepodległościowe tych państw, można zauważyć, że:

1. Nie funkcjonowała opozycja, która stanowiłaby alternatywę wobec elity władzy;
2. Nie było przyzwolenia społecznego na przeprowadzenie poważniejszych zmian politycznych i gospodarczych;
3. Elity władzy musiały się borykać z nową sytuacją związaną z dość niespodziewanie uzyskaną niepodległością i nie były zainteresowane poważniejszymi reformami;
4. W Tadżykistanie w latach 1992–1997 miał miejsce konflikt wewnętrzny, który wywołany został przez rywalizację pomiędzy klanami;
5. Azja Centralna w latach 1991–2001 nie budziła poważniejszego zainteresowania ze strony Rosji, Chin, USA oraz Unii Europejskiej;

6. Mimo że po 2001 roku zaangażowanie różnych podmiotów zewnętrznych okazało się większe, nie doprowadziło do poważniejszych zmian politycznych. Odsunięcie od władzy prezydentów w Kirgistanie w 2005 i 2010 roku spowodowane było ich nieudolnością oraz skalą korupcji;
7. Obecnie „superprezydencki” system władzy w republikach środkowoazjatyckich może się wzorować na Federacji Rosyjskiej, a także w ostatnim czasie na Turcji. Mimo podobieństw, należy zwrócić uwagę na represje władz wobec opozycji. Najbardziej represyjny system występuje w Turkmenistanie i Uzbekistanie. W pozostałych państwach regionu opozycja choć jest ograniczana, to jednak nie w takiej skali, jak w przypadku wymienionych powyżej państw;
8. Po 2014 roku, wraz z zakończeniem misji ISAF w Afganistanie, zmniejszyło się zainteresowanie Azją Centralną zarówno ze strony USA, jak i UE;
9. Od samego początku niepodległości państw Azji Centralnej widać rosnącą rolę Chin w tym regionie, co ma także wpływ na petryfikację autorytarnego systemu władzy w tych państwach;
10. Od lat 90. XX w. Unia Europejska chciała pełnić rolę promotorki społeczeństwa obywatelskiego oraz szeroko pojętej demokratyzacji. Otwartą pozostaje kwestia, czy elity polityczne Azji Centralnej są skłonne do podjęcia większego wysiłku w celu rozpoczęcia oraz przeprowadzenia reform politycznych.

Szczególnie ten ostatni punkt nurtował pracę zespołu badawczego, który kwestię polityki Unii Europejskiej wobec regionu i poszczególnych państw Azji Centralnej analizuje z uwzględnieniem różnych perspektyw badawczych. Przede wszystkim rola Unii Europejskiej została pokazana na tle działań pozostałych aktorów międzynarodowych oraz organizacji, takich jak Szanghajska Organizacja Współpracy czy Euroazjatycka Unia Gospodarcza, odgrywających istotną rolę w Azji Centralnej.

Tadeusz Bodio w artykule „Geneza i ewolucja polityki Unii Europejskiej w państwach Azji Centralnej” dokonuje charakterystyki polityki Unii Europejskiej w Azji Centralnej. Autor przedstawia silne i słabe strony polityki unijnej wobec Kazachstanu, Kirgistanu, Tadżykistanu, Turkmenistanu oraz Uzbekistanu. Podkreśla, że lata 2014–2016 charakteryzowały się jakościowo nowymi procesami w Azji Centralnej i jej otoczeniu geopolitycznym, które Bruksela powinna wnikliwie monitorować i stosownie na nie reagować. Autor jest też zdania, że w najbliższym czasie Unię Europejską czeka rewizja jej polityki wobec regionu Azji Centralnej. Ma to oczywiście związek z tym, że państwa tego obszaru na-

stawiają się na ściślejszą współpracę z Rosją oraz Chinami. Ponadto Bruksela będzie musiała w najbliższym czasie odpowiedzieć na pytanie, w jaki sposób ułożyć na nowo pozytywne relacje z Moskwą. Unia Europejska, według autora, musi określić swoje stanowisko wobec wielkich azjatyckich projektów integracyjnych, czyli wobec Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej (projektu forsowanego przez Rosję) oraz wobec projektu „Wielkiej Azji od Szanghaju do Sankt Petersburga” (forsowanego przez Chiny).

Filip Kaczmarek w tekście „Rezolucje Parlamentu Europejskiego dotyczące państw Azji Środkowej w latach 2004–2016” wskazuje, że Unia Europejska (aspirująca do bycia „globalnym” graczem politycznym) chce wywierać wpływ na państwa Azji Centralnej. W artykule znajdziemy analizę rezolucji Parlamentu Europejskiego wobec tego regionu, opis prac delegacji bilateralnej, odpowiedzialnej za relacje z krajami Azji Centralnej, a także przegląd działalności innych organów Parlamentu Europejskiego w tym zakresie. Autor próbuje również odpowiedzieć na pytania: jak można scharakteryzować politykę Parlamentu Europejskiego wobec tego regionu i jakie są najistotniejsze kwestie z jego perspektywy.

Artur Pohl w artykule „Bezpieczeństwo gazowe Unii Europejskiej a potencjał państw Azji Centralnej” wskazuje, że region Azji Centralnej mógłby w przyszłości stać się dla państw europejskich alternatywnym wobec Rosji dostawcą tzw. błękitnego paliwa. Autor zaznacza, że Unia Europejska powinna być zainteresowana szczególnie współpracą na tej płaszczyźnie z Turkmenistanem, który posiada czwarte pod względem wielkości złoża gazu ziemnego na świecie. Niestety na przeszkodzie w rozwijaniu współpracy stoi wiele barier (m.in. problemy związane z brakiem infrastruktury przesyłowej, problemy polityczne związane ze sprzeciwem Rosji oraz Iranu wobec projektowanego gazociągu TCP czy problemy prawne dotyczące nieuregulowanego statusu Morza Kaspijskiego).

Ewelina Morawska w artykule „Próba oceny działań Unii Europejskiej skierowanych do państw Azji Centralnej w ramach Programu INOGATE” porusza problem współpracy energetycznej Unii Europejskiej z państwami byłego ZSRR. Program INOGATE (Międzypaństwowy Transport Ropy i Gazu do Europy) miał stanowić platformę współpracy energetycznej pomiędzy państwami sąsiadujących regionów i przyczynić się do poprawy bezpieczeństwa energetycznego Unii Europejskiej. Autorka dokonuje w artykule oceny skuteczności programu INOGATE, a co za tym idzie przedstawia własną refleksję na temat polityki energetycznej Unii Europejskiej wobec państw regionu Azji Centralnej.

Kolejne dwa artykuły poruszają kwestie związane z polityką zagraniczną Chin wobec regionu Azji Centralnej. Maciej Walkowski w artykule „Między Chińską Republiką Ludową a Federacją Rosyjską. Dylematy rozwoju społecznego-

-ekonomicznego państw Azji Centralnej” wskazuje, że dla Chińskiej Republiki Ludowej Azja Centralna stanowi przede wszystkim coraz ważniejsze źródło dostaw surowców energetycznych. Jego zdaniem, Azja Centralna jest też coraz dynamiczniej rozwijającym się rynkiem zbytu dla chińskich towarów i bardzo ważnym pasem tranzytowym w handlu międzynarodowym. Autor zaznacza, że widoczne obecnie wpływy ekonomiczne doprowadzą również (w perspektywie kilkunastu lat) do rozszerzenia wpływów politycznych Chin w tych państwach. Rozszerzenie obszaru chińskiej dominacji ekonomicznej i politycznej w Azji Centralnej w najbliższych latach jest wysoce prawdopodobne, zwłaszcza w kontekście słabości rosyjskich projektów integracyjnych, małej skuteczności działań Unii Europejskiej, a także przewidywanej zmiany priorytetów w amerykańskiej dyplomacji po wyborze Donalda Trumpa na Prezydenta USA.

Łukasz Gacek w swoim tekście wskazuje z kolei, że obszar Azji Centralnej odgrywa fundamentalną rolę w polityce zagranicznej Pekinu. Chińskie władze dążą bowiem do rozwijania współpracy z państwami tego regionu w dziedzinie bezpieczeństwa (szczególnie na obszarach przygranicznych) oraz na płaszczyźnie energetycznej. Autor jest zdania, że doskonałym przykładem tak prowadzonej polityki, jest forsowanie inicjatywy Jednego Pasa i Jednej Drogi (*One Belt One Road*). Realizacja tego projektu przyczyni się nie tylko do zwiększenia obecności Pekinu na polu gospodarczym i inwestycyjnym w Azji Centralnej, ale również doprowadzi do rozładowania napięć społecznych i neutralizacji zagrożeń związanych z terroryzmem w strefach przygranicznych.

Marek Rewizorski w artykule „Unia Europejska i instytucje międzynarodowe wobec problemu zarządzania zasobami wodnymi w Azji Środkowej” porusza jeden z najistotniejszych problemów dotyczących obszar Azji Centralnej, a mianowicie kwestię deficytu wody. Autor wskazuje, że od czasu rozpadu Związku Radzieckiego niedostatki zarządzania zasobami wody na tym obszarze stanowią jedną z przyczyn konfliktów i sporów pomiędzy Kazachstanem, Kirgistanem, Tadżykistanem, Turkmenistanem oraz Uzbekistanem. Niedostatki te prowadzą nie tylko do kryzysów politycznych pomiędzy sąsiadami, ale także do kryzysów ekonomicznych i ekologicznych. Artykuł jest próbą odpowiedzi na pytanie, jaką rolę odgrywa Unia Europejska oraz współpracujące z nią instytucje międzynarodowe w przygotowaniu i koordynowaniu inicjatyw zmierzających do poprawy zaistniałej sytuacji. Autor w artykule dokonuje oceny skutków dotychczasowych działań instytucji międzynarodowych w tym zakresie.

Przemysław Osiewicz w artykule „Udział państw Azji Centralnej w Szanghajskiej Organizacji Współpracy. Wnioski dla Unii Europejskiej” dokonuje analizy funkcjonowania państw Azji Centralnej w ramach Szanghajskiej Orga-

nizacji Współpracy. Zdaniem autora, SOW wypełniła instytucjonalną próżnię, jaka powstała w Azji Centralnej po rozpadzie Związku Radzieckiego. Zauważa również, że jako projekt integracyjny służy obecnie do utrzymywania wpływów Federacji Rosyjskiej oraz Chin w państwach Azji Centralnej. Przemysław Osiewicz wskazuje za Fiodorem Lukjanowem, że pomimo wzorowania modelu integracji regionalnej na działaniach Unii Europejskiej występują znaczące różnice widoczne podczas porównania tych dwóch projektów. O ile bowiem proces integracji europejskiej został zainicjowany przez sześciu relatywnie równych sobie partnerów, o tyle w przypadku integracji eurazjatyckiej wyraźna jest dominacja Federacji Rosyjskiej oraz Chin.

Jerzy Jaskiernia w artykule „Organizacje międzynarodowe jako instrument oddziaływania na rozwój demokracji i ochronę praw człowieka w Azji Centralnej na przykładzie Republiki Kazachstanu” wskazuje, iż wpływ organizacji międzynarodowych (OBWE, RE, UE) nie doprowadził do większego przestrzegania praw człowieka i nie spowodował szeroko pojętej demokratyzacji Kazachstanu. Autor jest też zdania, że tylko poprzez odpowiednią kulturę polityczną można w danym państwie zbudować system oparty na demokracji, pluralizmie, podziale władzy czy ochronie praw człowieka, a ta (biorąc pod uwagę doświadczenia czasów ZSRR) cały czas w Kazachstanie jest na niskim poziomie. W artykule wskazano, że władze w Astanie bardzo często wobec międzynarodowych partnerów używają argumentu, że radykalne przemiany ustrojowe w duchu demokracji i pluralizmu mogą doprowadzić do przejęcia władzy przez radykalne siły muzułmańskie i w konsekwencji do zdestabilizowania całego obszaru Azji Centralnej.

Karol Bieniek w artykule „Znaczenie Azji Centralnej w kontekście zmiany paradygmatu tureckiej polityki zagranicznej w okresie rządów Partii Sprawiedliwości i Rozwoju” dokonuje analizy tureckiej polityki zagranicznej wobec państw Azji Centralnej podczas sprawowania władzy przez Recepta Erdoğan. Autor wskazuje, że w okresie samodzielnych rządów Partii Sprawiedliwości i Rozwoju turecka polityka zagraniczna uległa sporym przeobrażeniom. Przyjęcie koncepcji „strategicznej głębi” i wykorzystanie nowych instrumentów tworzenia polityki zagranicznej przełożyło się na znaczący wzrost aktywności Turcji w takich regionach świata, jak Bałkany też Bliski Wschód. Autor podkreśla, że obszar Azji Centralnej dla tureckiej polityki zagranicznej był już od momentu rozpadu ZSRR niezwykle istotnym regionem, na którym Ankara chciała rozszerzać swoje wpływy.

Artykuł Roberta Kmieciaka porusza problem funkcjonowania samorządu terytorialnego w Kazachstanie. W tekście zwrócono uwagę na uwarunkowania

historyczne i aksjologiczne rozwoju samorządu europejskiego, co stanowiło punkt wyjścia do rozważań dotyczących możliwości ich wykorzystania w procesie modernizacji kazachskich struktur państwowych. Autor jest zdania, że jedynie poprzez stopniową liberalizację systemu politycznego oraz zapowiadaną od wielu lat modernizację rodowo-plemiennych struktur społecznych możliwy będzie rozwój samorządu terytorialnego czy też innych form samorządu korporacyjnego w tym państwie.

Radosław Fiedler w swojej części badań przedstawił wpływ czynników zewnętrznych i wewnętrznych oraz związki pomiędzy nimi, które mają wpływ tak na stabilizację, jak i destabilizację regionu Azji Centralnej. Według autora, do czynników zewnętrznych potencjalnie mogących destabilizować sytuację w poszczególnych państwach zaliczane jest posiadanie przez Rosję wielu instrumentów nacisku: od ekonomicznych aż po militarne. Autor krytycznie odnosi się do terminu Nowej Wielkiej Gry, określającego politykę mocarstw wobec Azji Centralnej. W jego ocenie, obecnie nie ma poważniejszych rozbieżności pomiędzy różnymi aktorami wobec tego obszaru, ale w przyszłości takie rozbieżności mogą się pojawić pomiędzy Chinami a Rosją. Według autora, czynnikiem wewnętrznym, który najbardziej może zdestabilizować sytuację w poszczególnych państwach, jest problem sukcesji władzy. Mimo iż w przypadku Turkmenistanu i Uzbekistanu nie doszło do poważniejszych perturbacji, to nie ma gwarancji, że nie zaistnieją w obliczu sukcesji po prezydencie Kazachstanu. Do wewnętrznych czynników destabilizacyjnych włączono również problem ubóstwa w Kotlinie Fergańskiej, przemytu narkotyków i terroryzmu.

Artykuły Jarosława Kardasia oraz Łukasza Stachowiaka dotyczą procesów integracyjnych na obszarze Azji Centralnej. Jarosław Kardaś w artykule „Federacja Rosyjska a procesy integracyjne na obszarze Azji Centralnej. Rola destabilizacyjna czy integrująca?” wskazuje, że na fiasko integracji obszaru Azji Centralnej wpływa kilka czynników, takich jak: odmienne koncepcje prowadzenia polityki zagranicznej przez państwa regionu, napięcia, a niekiedy konflikty regionalne występujące pomiędzy państwami Azji Centralnej oraz polityka samej Moskwy, która bardziej skupia się na budowaniu relacji bilateralnych.

Łukasz Stachowiak z kolei wskazuje w artykule na geopolityczne znaczenie obszaru Azji Centralnej dla Federacji Rosyjskiej. W tekście zostały scharakteryzowane rosyjskie plany i inicjatywy reintegracyjne oraz czynniki determinujące aktywność Moskwy wobec Kazachstanu, Uzbekistanu, Turkmenistanu, Kirgistanu, Tadżykistanu. Autor formułuje także prognozy rozwoju procesów integracyjnych w najbliższych latach oraz zastanawia się, jakie będą ich konsekwencje dla Unii Europejskiej.

Piotr Baranowski w artykule „Rewizja ładu w globalnym systemie międzynarodowym a polityka USA w Azji Środkowej” porusza problem polityki zagranicznej Stanów Zjednoczonych wobec tego regionu. Autor dokonuje w tekście charakterystyki obecnej sytuacji strategicznej i geopolitycznej w Azji Centralnej z punktu widzenia interesów amerykańskich. W artykule wskazano również, dlaczego obszar Azji Centralnej jest tak ważny dla światowych potęg, takich jak: Chiny, Rosja czy Indie, a także zaznaczono, jakie mogą być możliwe konsekwencje wycofania się Stanów Zjednoczonych z regionu.

Joanna Rak w artykule „Kultura przemocy politycznej w regionie Azji Centralnej jako wyzwanie badawcze” stworzyła z kolei kategorię teoretycznej kultury przemocy politycznej, którą można zastosować do badania kultury przemocy politycznej w państwach obszaru Azji Centralnej.

Natalia Gburzyńska w artykule „Polityka kulturalna Federacji Rosyjskiej względem Republiki Kazachstanu” przeprowadza charakterystykę działań, jakie można zaobserwować w polityce kulturalnej Federacji Rosyjskiej wobec Kazachstanu. W tekście opisano czynniki, które wpływają na współpracę obu państw, a także dokonano oceny rosyjskiej polityki w tym aspekcie. Autorka stara się także odpowiedzieć na pytanie, czy również w zakresie polityki kulturalnej można mówić o uzależnieniu Kazachstanu od Federacji Rosyjskiej.

Celem artykułu Magdaleny Lorenc i Maksata Sulaimanova „Polowania z ptakami łowczymi – na styku kultur i polityk kulturalnych Kirgistanu i Polski (część I)” była charakterystyka podstawowych pojęć służących do analizy aspektów kulturowych, politycznych i społecznych zjawiska polowań z ptakami łowczymi w Kirgistanie i w Polsce. Procesy zachodzące w sokolnictwie kirgiskim i polskim są bowiem reprezentatywne dla państw Azji Centralnej i Europy, w których ta forma łowiectwa jest praktykowana.

Z wielką przyjemnością oddaję w państwa ręce niniejszą monografię inicjującą cykl publikacji, których celem jest analiza, diagnoza oraz ocena polityki Unii Europejskiej wobec Azji Centralnej. Badania prowadzone są w ramach projektu badawczego finansowego przez Narodowe Centrum Nauki: „Unia Europejska wobec Azji Środkowej – uwarunkowania regionalne i międzynarodowe” UMO-2014/15/B/HS5/01591. Szerokie i wieloaspektowe ujęcie problematyki w zaprezentowanych artykułach przyczyni się do rozwoju zainteresowania nie tylko tematyką bilateralnych stosunków Unii Europejskiej i Azji Centralnej, ale także z perspektywy regionalnej tak pod względem politycznym, ekonomicznym, społecznym, jak i kulturowym.